

**RAMON MUNTANER I LES VESPRES SICILIANES: PROVIDENCIALISME I
PROPAGANDA**

Josep Antoni Aguilar Àvila

Article presentat al: **Premi de Comunicació Científica JOAN LLUÍS VIVES**
Modalitat A (Ciències socials i de l'educació, i humanitats)

«à la maison d'Arragon [Dieu] a donné la
maison d'Anjou pour opposite»
Philippe de Commines, *Mémoires*

Ja feia una estona que havia marxat aquella visita espectral, però En Ramon seguia persignant-se. Ara les robes blanquíssimes del vell prohoms ja no inundaven la fosca habitació amb la seua resplendor, però encara s'hi flairava una intensa olor a santedat. Aquell era, sens dubte, un missatger de Déu, i havia vingut amb una comanda molt important. Li havia dit:

«—Muntaner, leva sus e pensa de fer I libre de les grans meravelles que has vistes que Déus ha fetes en les guerres on tu és estat, com a Déu plau que per tu sia manifestat».

I s'havia esfumat. Per què ell? Ben mirat, resultava lògic: tots aquells anys al servei dels prínceps de la casa d'Aragó l'havien convertit en un testimoni privilegiat dels grans esdeveniments de l'època. Era certament un home de món, que havia recorregut els diversos territoris on la Corona d'Aragó exercia la seua creixent influència, deçà i dellà mar: havia acompanyat els almogàvers que havien anat a Orient a ajudar *kyr* Andrònic, el basileu dels grecs, contra els turcs; havia estat durant alguns anys capità de les illes tunisenques de Gerba i els Quèrquens, una posició molt perillosa, envoltada de sarraïns bel·licosos i promptes a revoltar-se; i, al costat de molts altres paisans, havia lluitat contra els francesos a Sicília, on ara

regnava un altre membre del casal de Barcelona: el rei Frederic, germà de Jaume II d'Aragó.

Sicília... L'any 1282, quan ell tenia només disset anys, havia succeït quelcom que perfectament podia ser qualificat de *gran meravella*. En aquella illa al bell mig de la Mediterrània s'havia produït un gran alçament contra el monarca que la governava, el totpoderós Carles I d'Anjou, germà del rei Lluís IX de França i campió de l'Església. Els sicilians havien oferit llavors la corona al rei Pere d'Aragó pels drets de la seua esposa Constança de Hohenstaufen. L'acceptació d'aquest sobirà i la seua arribada a Sicília al capdavant d'un exèrcit havien donat peu a un acarnissat conflicte que havia durat dues dècades. Moltes cròniques recontaven les victòries que catalans i aragonesos havien aconseguit contra la temible coalició formada pels angevins, el rei de França i el papat. Aquells èxits, obtinguts en condicions tan desiguals, a més de significar l'entrada de Sicília en l'esfera d'influència de Catalunya-Aragó, havien enaltit la reputació guerrera dels comtes-reis i els seus súbdits. El rei Frederic ho afirmava, orgullós, en les seues cartes: «depux que fo lo fet de Sicília, la dita cassa d'Arragon fo molt exalsada e temuda, e és vuy en dia e serà tostems ab la volentat de Déu».

Muntaner havia pres part en la darrera fase d'aquella guerra, que havia acabat l'any 1302 amb la signatura dels acords de Caltabellota. Però aquella pau s'havia demostrat ben fràgil: els Anjou, amb el

suport dels pontífexs romans, no havien deixat mai d'aspirar a recuperar el control efectiu de Sicília. Prou que ho sabia ell, que havia patit a les seues carns la rivalitat entre les dinasties francesa i catalana. En efecte, el 1308 s'havia desplaçat a Nàpols com a ambaixador de Frederic, per tal de visitar i encoratjar l'infant Ferran de Mallorca, presoner de Robert I d'Anjou. El sobirà angeví li havia dispensat una acollida inoblidable: sota l'acusació d'haver anat a Nàpols amb la missió de fomentar-hi una rebel·lió contra la corona, l'havia fet capturar i tancar a les temudes masmorres de Castel dell'Ovo, on l'havia sotmés a cruels tortures. Muntaner no ho podia saber, però la seua desgràcia seria recordada a la *Historia Sicula* del cronista sicilià Niccolò Speciale (s.XIV): «El rei Robert [...] va sotmetre aquest Muntaner a grans turments, convençut que el tal Ramon conspirava secretament per fer revoltar la ciutat de Nàpols». Tan dures eren les condicions de la seua captivitat que el rei Frederic, preocupat per la sort del seu agent, havia denunciat els fets –una crueltat comesa «contra Déu i tota justícia»– a Jaume II.

El lector de la *Crònica* de Muntaner guanya la impressió que, per al de Peralada, la conquesta de Sicília va ser un miracle obrat per Déu en favor dels catalans (*Gesta Dei per Catalanos*). De fet, els capítols muntanerians dedicats a les guerres sicilianes són possiblement els que millor palesen el pregon providencialisme que traspua tot el llibre. Va ser Déu, en efecte, qui va procurar el triomf de les armes

d'Aragó, com a premi a la humilitat de la nissaga barcelonina i càstig a la supèrbia i la crueltat de la dinastia Anjou («E açò s'esdevenia *per obra de Déu*, qui abaxava lo lur orgull e exalsava la humilitat que'l senyor rey d'Aragon havia»). L'objectiu del present paper és observar fins a quin punt aquesta lògica providencialista determina la presentació dels fets i els personatges en els capítols esmentats, i comparar la versió de Muntaner amb la d'altres fonts cronístiques dels ss. XIII-XIV fins ara no tingudes en compte suficientment en l'estudi de l'art narratiu de l'empordanenc.

Els pecats de l'enemic

Era el 29 d'octubre de 1268. El poble congregat a la plaça del Carme de Nàpols va veure pujar al cadafal de les execucions un jove ros, alt i de posat regi. Devia tenir uns setze anys. Els presents comentaven admirats amb quina serenitat havia rebut el botxí, donant-li el bes de la pau. Ara estava agenollat, amb els ulls elevats al cel, i repetia les paraules del Messies a l'hort de Getsemaní: «*si calix iste a me transire non debet...*». Va venir de seguida el colp de gràcia, i el cap va ser separat del tronc.

Aquest és el relat que un cronista sicilià, Bartolommeo da Neocastro, dóna de la mort de Conradí Hohenstaufen. Conradí descendia de la casa imperial de Suàbia, coneguda sobretot per la figura de Frederic II, *stupor mundi*, el savi i prestigiós emperador d'Alemanya i rei de Sicília a qui Muntaner anomena «lo pus alt hom de

sanch del món» o «lo sant emperador Ffrederich». Ja feia generacions que els Staufen havien estat excomunicats i sofrien la persecució implacable del papat, que buscava un candidat capaç de convertir-se en el braç armat de l'Església i arrabassar el regne de Sicília –que llavors comprenia Nàpols i la Sicília pròpiament dita– a la dinastia germànica. L'havia trobat en la figura d'un ambiciós príncep francès, Carles, comte d'Anjou i de Provença, a qui van ser lliurats els drets sobre Sicília. Els cronistes catalans –Muntaner i Desclot– no dubten a censurar aquesta decisió papal: el de Peralada diu que el dia de la donació «fo de plor e de dolor», la causa de tota la sang vessada entre cristians –francesos, catalans i sicilians– en les guerres d'anys a venir. Carles havia vençut i mort un fill bord de Frederic II, Manfred, a Benevento l'any 1266, i ara acabava de fer el mateix amb Conradí. El regne de Sicília era seu.

Donació del títol de Sicília a Carles d'Anjou pel papa
Clement IV

Però un príncep no podia matar un altre príncep; ho prescrivien les normes de la guerra. Més: decapitar un presoner era un acte deshonorable. Les *Partidas* castellanes,

sobre el tracte als vençuts, deien: «non los deven matar luego a desora, después que los tovieren en su poder». I Muntaner no s'està d'anotar que fer matar Conradí va tacar molt la reputació de Carles («tots los prínceps del món e les altres gents li'n donaren gran blasme»), i que les ulteriors derrotes del francès a mans dels aragonesos van ser una penitència dels cels («per la gran crueltat que ell féu, podets veer tuyt quines penitències li va Déus donan, ne quines venjances ne pren»). De fet, l'infortuni del príncep adolescent sembla haver colpit no pocs cronistes de l'època, com Desclot o el florentí Giovanni Villani, que assegura que Déu va voler castigar després el rei Carles pel seu lleig crim:

Muntaner explica que, després d'aconseguir el tron sicilià, el rei Carles va instaurar un règim tirànic i cruel, omplint la terra conquerida d'orgullosos oficials francesos, que només pensaven a enriquir-se a costa dels pobres sicilians i es mostraven ben poc temerosos de Déu («no fahien ni deyen sinó mal et supèrbies, et no los paria que e·l món fos altre Déus mas lo rey Karles»). Vet ací el tòpic dantesc de la *mala signoria*: sota el poder de l'Anjou el poble sicilià viu una captivitat que hom assimila als turments dels hebreus de l'Èxode: «qual cosa pus dura o pus trista soferí lo poble de Israhel en temps de Farahó?», es demana el *Libre de les conquestes de Sicília*, tot lamentant el fet que Sicília hagués estat «venuda vilment axí com esclava a aquests malvats francesos». Es tracta d'una imatge que

repeteix bona part de la historiografia antiangevina –també Desclot i Muntaner– i que remet a una tradició profètica que identificava Sicília amb la nova Israel a l’espera del seu Moisés o llibertador.

L’ambició del rei Carles el va dur a creure que podia sotmetre tot el món, si s’ho proposava: la versió italiana del *Tesoro* de Brunetto Latini afirma que, després de la victòria sobre Conradí, «*egli montò in tanto orgoglio che egli volle sottomettere tutta gente a sua signoria*». Però el destí li reservava una desagradable sorpresa, que frenaria en sec els seus projectes expansionistes. El mes de març de 1282 tocava a la seua fi, i era una tradició que els habitants de Palerm acudiren a l’església del Santo Spirito (ubicada als afores de la ciutat) per tal de celebrar les festes de Pasqua. Tot eren rialles i cridòria, salutacions de veïns que feia temps que no es veïen, carreres d’infants entremaliats. Les donzelles, elegantment guarnides, acudien al temple acompanyades dels marits, els pares o els germans. Un grup de soldats francesos ho observava tot de ben a prop i, atret per la bellesa de les dames, va voler unir-se a la festa. Alguns, no massa preocupats per la presència dels parents, van tractar d’intimar massa amb elles: segons Muntaner, «ells los matien la mà» pels vestits «e les pecigaven, et metien-los les mans a les mamelles axí mateix». Els acompanyants de les dones, pacientment, van tractar de dissuadir-los, però van rebre com a resposta males paraules i colps. Això ja era massa; algú va cridar «Muyren li

francesqui!», i a l’instant centenars de goles, fartes de tantes humiliacions, van repetir la consigna. El lector atent s’adona que Muntaner descriu el que segueix amb tot de fórmules i citacions bíbliques que incideixen, precisament, en el càstig que Déu fa dels superbs. «E en aquell punt davant Déu vengren aquelles clamors» (Èx. 2, 23 i 3, 9), i els palermitans es van llançar contra els agressors amb pedres, pals i tot el que van trobar a l’abast. Després d’haver-se desfet d’ells, van repetir l’operació amb tots els francesos de Palerm; ni un va ser deixat amb vida. I la revolta no va trigar a estendre’s per tota l’illa. Els cronistes catalans la justifiquen plenament: finalment havia caigut sobre el cap dels llops que devoraven Sicília «la espaha de justícia» (Èx. 22, 24; Jdt. 13, 27) i havia tallat d’arrel els seus excessos. «Et açò esdevench per sentència de Déu» (Sof. 2, 10; Jer. 5, 13 i 32, 23), sentència Muntaner, i el context de la cita del Llibre de Jeremies és encara més interessant: Déu anuncia que enviarà contra els seus fills desobedients una nació poderosa i valenta, a través de la qual punirà els seus errors («*Ecce ego adducam super vos [...] gentem robustam, gentem antiquam...*», Jer. 5, 15-16). No costa gaire veure en aquest poble venjador els catalans, tramesos per Déu per castigar les iniquitats de Carles i els seus francesos, fet que, comptat i debatut, potencia encara més el marcat to profètic de tot el text!

Carles d’Anjou va ser informat de la matança a Nàpols. El rei, «molt mogut de gran fellonia», va formar un poderós exèrcit

i va fer rumb cap a l'illa rebel amb la seua flota de més de cent galeres. El seu primer objectiu va ser Messina, una ciutat que, en principi, poca resistència podia oferir als angevins, més si tenim en compte que «no era lavors murada». Carles semblava molt segur d'ell mateix, però oblidava de nou que el seu poder «era no-res al poder de Déu, qui guardava et deffenia a bon dret los sicilians». Les cròniques que narren el setge de Messina des del bàndol catalano-sicilià parlen d'aparicions de sants lluitant al costat dels messinesos (!), i celebren l'esforç amb què els infants i les dones de la ciutat van ajudar els seus pares i marits a construir un mur d'emergència que els defensés de l'enemic, que Muntaner encara va poder veure personalment anys després: «les dones de Messina fahien I mur qui encara hi és». Villani diu que la valentia d'aquelles fèmines va ser recordada en una *canzonetta* molt popular a l'època, i que feia així:

*Deh com'egli è gran pietate
delle donne di Messina,
veggendole scapigliate
portando pietre e calcina.*

D'altres cròniques afirmen que algunes messinesses participaven fins i tot en els combats, llançant grans còdols contra els incauts francesos que tractaven d'escalar les muralles –a l'estil de les dones-almogàvers amb què Muntaner va defensar Gal-lípoli contra els genovesos–. Però això no era prou, i els messinessos sabien que no podrien resistir indefinidament.

Necessitaven un miracle. Qui els lliuraria de la tirania del Faraó Carles?

El nou Moisés

La desaparició de Conradí havia estat la del darrer representant masculí de la casa de Suàbia, però encara restava una princesa Hohenstaufen en condicions de reclamar els drets de la dinastia: era Constança, filla de Manfred i reina d'Aragó. Els rebels sicilians havien sabut que el seu marit, el rei Pere II, acabava d'arribar Alcoll, un port nord-africà situat a escasses jornades de Constantina, i que s'havia fet el propòsit de conquerir tota la Berberia i convertir al cristianisme els seus pobladors. Comptava amb l'ajuda d'uns guerrers extraordinàriament ferotges que hom anomenava «almogàvers», i la seua armada estava dirigida per capitans de gran talent, alguns oriüds del regne de Sicília, com En Roger de Llúria.

L'expedició catalana a Alcoll de 1282 ha generat –i, fins ha cert punt, continua fent-ho– controvèrsia entre els estudiosos. De fet, i a desgrat del que les cròniques catalanes afirmen, ja bona part de la historiografia coetània la va veure amb suspicàcia, atés que molts cronistes europeus pensaven que la campanya no era més que una croada fingida, una espècie d'operació Overlord *avant la lettre*: el francès Guillem de Nangis, per exemple, defensava que el rei d'Aragó estava en contacte amb els sicilians a través de la seua maliciosa esposa Constança, i que el

vertader motiu de l'anada a Àfrica era disposar d'una base des de la qual mantenir vigilada la convulsa Sicília i envair-la quan arribés el moment oportú.

Naturalment, no trobarem en Desclot ni en Muntaner res de tot això. Tots dos tenen bona cura a presentar-nos un monarca sincerament preocupat per la guerra contra l'infidel, que arriba a sol·licitar el suport financer i espiritual de la cort apostòlica per tal de poder dur a terme el seu bon propòsit: Muntaner arriba a fer prometre a Pere que, «si-l papa li volia ajudar de moneda et de perdonança», no abandonaria la costa nord-africana fins haver-la subjugada completament. Hom fa dependre, doncs, molt hàbilment la continuïtat de l'expedició de la resposta papal. I el papa de la *Crònica* és Martí IV, «qui era francès», a qui Muntaner presenta com un personatge esquerp i irritable, un titella en mans de l'Anjou que tracta de perjudicar tant com pot els reis d'Aragó. Martí acull molt displicentment la proposta reial i la rebutja sense miraments. El rei Pere es queda, per tant, sense opcions: no podrà acomplir el seu vot per manca de diners. Però quan l'exèrcit és a punt d'emprendre el retorn a Catalunya, succeeix una altra de les *meravelles* muntanerianes. Al campament arriba una ambaixada siciliana, amb els seus missatgers completament endolats i plorant el miserable estat de l'illa. Els planys dels nouvinguts i el seu penós aspecte commouen els guerrers de la host, que, plorant, demanen al rei que socórega els pobres sicilians. *Vox populi, vox Dei*,

doncs: la narració exculpa per complet el rei Pere, que canvia el seu propòsit inicial forçat per les circumstàncies, i n'adopta un altre que és piú i devot igualment: l'auxili a un poble tiranitzat. En canvi, la figura de Martí IV en surt sensiblement tocada, i el cronista no perdrà l'ocasió d'acusar el pontífex d'haver deixat perdre una oportunitat tan clara d'estendre el cristianisme a Àfrica i d'haver desencadenat amb la seua política totes les tribulacions posteriors.

Arribada de Pere II a Sicília, segons un ms. de la *Cronica de Giovanni Villani* (s.XIV)

Però Muntaner ens reserva encara un altre moment climàtic: l'arribada de la flota d'Aragó al port de Tràpani, a l'extrem occidental de Sicília, entre els víctors i les llàgrimes emocionades de la població local. Finalment, els sicilians havien trobat el protector que tant anhelaven, el seu Moisés:

«Déus los havia tramès lo sanct rey d'Aragó qui-ls deliuràs de les mans de lurs enemichs e-ls fos guiador et governador, axí con tramès Moysèn al poble d'Iraell».

La ira de Déu

És ben sabut que l'exitosa intervenció de Pere a Sicília va tenir una resposta contundent des de la Santa Seu: Martí IV va excomunicar el rei d'Aragó, el va desposseir de tota la seua terra i va fer predicar la croada contra els seus regnes. La casa de França havia de ser la gran beneficiada d'aquestes disposicions: Carles de Valois, fill del rei Felip III l'Ardit, va rebre la investidura del regne d'Aragó i, l'any 1285, un colossal exèrcit cabdillat pel mateix monarca francès, els seus hereus i el legat pontifici Jean Cholet va emprendre la marxa cap a terres catalanes.

La desproporció numèrica entre invasors i defensors era tan manifesta que tot feia presagiar un desenllaç tràgic per als interessos d'Aragó. La situació era realment extrema, i la visió de les tropes franceses va colpir els cronistes catalans de l'època, com l'anònim de les *Gesta Comitum Barcinonensium*, que va arribar a dir que els Pirineus resplendien amb la lluentor dels escuts dels croats, o el mateix Desclot, que no podia donar crèdit a l'espectacle que els seus ulls li mostraven. Era ben comprensible aquell sentiment d'estupefacció, que, si hem de creure Muntaner, va envair fins i tot el temerari rei Pere: conta la *Crònica* que, en trobar-se l'enemic desplegat als plans de Peralada, el Gran, descoratjat, va elevar la seua pregària als cels, tot demanant molt devotament l'ajuda divina en un cas tan greu.

La reacció cristiana i humil atribuïda pel peraladenc al comte-rei em sembla ben digna de ser tinguda en compte. De fet, el binomi humilitat / supèrbia resulta també fonamental en el relat que les cròniques catalanes ens fan de la croada. En efecte, Desclot, Muntaner o les *Gesta Comitum* s'estenen a recontar les proeses obrades pels catalans contra un exèrcit molt superior en nombre però injust i cruel, i descriuen molt detalladament les atrocitats comeses pels croats a les terres catalanes: matances, violacions, saqueig dels temples, destrucció de relíquies, etc... Potser un dels fets més cruenta d'aquella guerra va ser el setge d'Elna, la població de la qual, després d'una heroica resistència, va ser brutalment massacrada pels francesos. Evidentment, un autor com Muntaner no es podia estar d'extreure la corresponent moralització d'aquell acte de barbàrie: aquest era –ens deia– el profit de les indulgències atorgades pel papa a aquella colla d'assassins despietats:

«E axí veus, senyors, ab qual devoció et perdonança ells anaven, ne nostre senyor ver Déus con pogra sufferir aquesta crueltat tan gran, que no-n faés venjança».

La indignació era ben comprensible, perquè, com recullen les fonts franceses, abans de l'assalt final, el mateix cardenal Cholet, com a legat del papa, havia atorgat als assetjadors el perdó per la carnisseria que estaven a punt de cometre. Guillem de Nangis, en referir els fets, afirma que ni tan sols el gest dels supervivents d'amagar-se a

l'església de la vila va ser respectat, i ens informa, a més, de quina era l'opinió que al representant del poder papal li mereixien els catalans, que va definir sense embuts com a "anemis de la crestentié".

Per la seua crueltat, l'enemic no trigarà gens a guanyar-se la ira divina: el contingent croat haurà de patir la "guerra guerrejada" dels almogàvers i la perícia naval del gran almirall Llúria, i serà gairebé exterminat per la providencial aparició d'una misteriosa pestilència que tothom al bàndol aragonés interpretarà d'una forma inequívoca:

«parech-ho bé que la hira de Déu los venc dessús: que tanta d'enfermetat se més en ells que açò fo la major pestilència del món que hanc Déus trametés a negunes persones».

És la cèlebre pesta que donarà lloc a la llegenda de les mosques de sant Narcís, a la qual al·ludeix, entre els nostres cronistes, Bernat Desclot, però que tindrà el seu desenvolupament més conegut en l'obra dels sicilians Neocastro i Speciale. Els francesos hauran d'abandonar Catalunya humiliats i amb el moribund rei Felip en una llitera, en la fatídica jornada del Coll de Panissars. Per tot plegat, l'episodi de la croada queda convertit en una prova més de la tesi enunciada per Muntaner als primers capítols de la *Crònica*: «qui ab veritat guerreja et va, Déus lo exalça e li dóna victòria...». I la conclusió de l'empordanenc és clara: Déu confon el papa i el rei francès perquè l'irriten l'orgull irrefrenable i els pecats de la seua gent. O com deia Desclot:

«Nostra Senyor [...] mantén los humils e poneix los argullosos». Vet ací, una vegada més, la vella proclama bíblica (I Pe. 5,5; Jau. 4, 6), posada al servei de la memòria dinàstica i la propaganda reial.